

Eindrapportering Denkersprogramma

KUNST & GELD

Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten
Paleis der Academiën – Hertogsstraat 1 – 1000 Brussel – België
info@kvab.be – www.kvab.be

Eindrapportering Denkersprogramma

Kunst & Geld

Inhoud

1	Activiteitenverslag	5
1.1	Situering	5
1.2	Denker.....	5
1.3	Stuurgroep	6
1.4	Activiteiten.....	6
1.4.1	Overzicht	6
1.4.2	Bespreking.....	8
2	Resultaten en impact.....	9
2.1	Tien brandende kwesties	9
2.2	Aanbevelingen van de Denker.....	11
2.3	Standpunt	13
2.4	Communicatie en media	14
2.5	Opvolgacties.....	14
2.5.1	Standpunten.....	14
2.6	Exit-gesprek.....	14
3	Bijlagen.....	15
3.1	Interview Cees Hamelink - Academieberichten nr. 61	15
3.2	Verslag Stakeholdersdebatten	15
3.3	Conferentiebrochures + deelnemerslijsten	15

1 *Activiteitenverslag*

1.1 *Situering*

De Klasse van de Kunsten nam in 2015 het initiatief om een Denkersprogramma te organiseren rond Kunst en Geld. In het licht van de huidige besparingsmaatregelen zag men de noodzaak tot het voeren van een debat inzake kunst en cultuur in Vlaanderen. Het doel was aan de hand van een zorgvuldige analyse de maatschappelijke relevantie van de hele Vlaamse kunstsector in vraag te stellen. Uiteraard gaat dit verder dan de beeldende kunsten. Ook muziek, architectuur, podiumkunsten en letterkunde kwamen in beeld. Er werd bewust geopteerd voor de thematisering van een problematiek waarin zo veel mogelijk leden van de Klasse zich zouden kunnen vinden. Men vond het immers noodzakelijk dat de diverse kunsten die vertegenwoordigd worden in de Klasse er ook actief aan konden deelnemen. Een interdisciplinaire aanpak was vereist waarmee ook klassenoverschrijdend kon gewerkt worden: economie, financiën, fiscaliteit, overheidsmanagement zijn verder immers belangrijke aspecten in deze thematiek.

Het onderwerp 'Kunst en Geld' laat dan ook toe om heel uiteenlopende aspecten van het kunstgebeuren onder de aandacht te brengen. Alle media (beeldende kunst, podiumkunsten, architectuur, ...) hebben hiermee te maken. Het thema heeft naast historische, juridische en ideologische aspecten immers heel wat praktische implicaties voor actieve kunstenaars, kunstinstellingen en -organisaties. Men kan hierbij denken aan subsidiëring, culturele investeringen, fiscaliteit, financiering van kunst in de publieke ruimte, onderwijssysteem etc. Politieke en economische ontwikkelingen zorgen al snel voor ingrijpende verschuivingen binnen de financiering van de kunsten. Door de internationale inbedding van de culturele sector zou men ook trachten de diverse te formuleren subthema's comparatief te bestuderen in een Europese en internationale context.

Het programma werd opgebouwd rond twee clusters en spitte zich toe op enerzijds: 'kunst en overheidsbeleid', en anderzijds: 'kunst en stadseconomie' met een katalyserende rol voor de bezieler en Denker Cees Hamelink.

1.2 *Denker*

Cees Jan Hamelink (°1940) is emeritus hoogleraar Internationale Communicatie aan de Universiteit van Amsterdam, hoogleraar Globalisering, Mensenrechten en volksgezondheid aan de VU Amsterdam en hoogleraar Kennisleer aan de Universiteit van Aruba.

Hamelink studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam en psychologie aan de VU Amsterdam. Hamelink houdt zich bezig met de relatie tussen mensenrechten, communicatie en globalisering. Hij doceert en geeft college op meerdere universiteiten in onder meer de VS, Mexico, Chili, Aruba, Australië, Tanzania, Brazilië, Zuid-Korea en in vrijwel

alle Europese landen. In 2007 ontving hij een ere-professoraat van de universiteit van Queensland in Australië. Hij adviseert diverse overheden en de Verenigde Naties.

Hij is voorzitter van de Nederlandse Liga voor de Rechten van de Mens, voorzitter van de Jan van Eyck Academie, hoofdredacteur van de International Communication Gazette, ere-president van de International Association for Media and Communication Research en voorzitter van het Nederlands Jazz Archief.

Hamelink schreef achttien boeken over communicatie, cultuur en technologie. Daarbij zijn bestsellers als "The Technology Gamble", "The Politics of World Communication" en "The Ethics of Cyberspace". Daarnaast is hij een zeer toegewijd jazzmusicus.

1.3 Stuurgroep

De coördinatie en wetenschappelijke leiding van het programma berustte bij de Stuurgroep geleid door Prof. Maximiliaan Martens en Prof. Bart Verschaffel, beide UGent en lid van de Klasse Kunsten. De samenstelling van de Stuurgroep was al volgt:

- o Michel Buylen (KK, beeldend kunstenaar)
- o Siegfried De Buck (KK, beeldend kunstenaar)
- o Willem Elias (KK, VUB)
- o Mark Eyskens (KMW, KU Leuven)
- o Maximiliaan Martens (KK, UGent)
- o Francis Maes (KK, UGent)
- o Lucien Posman (KK, componist)
- o Marc Ruyters (KK, publicist)
- o Annick Schramme (extern expert, UA)
- o Bart Verschaffel (KK, UGent)

1.4 Activiteiten

1.4.1 Overzicht

Hieronder vindt u een overzicht van de activiteiten die werden ontwikkeld in het kader van dit Denkersprogramma. De Denker was op alle vergaderingen aanwezig, met uitzondering van de voorbereidende vergaderingen in 2014.

- 23/04/2014 Voorbereidende vergadering leden KK @KVAB
- 22/05/2014 Vergadering Stuurgroep @KVAB
- 28/10/2014 Vergadering Stuurgroep @GalerieS&HDeBuck te Gent
- 07/01/2015 Verkennend gesprek Cees Hamelink met Stuurgroep @KVAB

- 16/02/2015 Vergadering Stuurgroep met voorstelling tweesporen-programma door de Denker
- 02/03/2015 Vergadering Stuurgroep: bespreking tien brandende kwesties en vastlegging mini-congressen
- 13/04/2015 Vergadering Stuurgroep: voorbereiding mini-congressen
- 04/05/2015 Vergadering Stuurgroep
- 11/05/2015 Vergadering Stuurgroep: bespreking discussiestukken voor mini-congressen
- 01/06/2015 Meeting delegatie Jonge Academie en Stuurgroep + introductie Toekomstscenario's
- 02/06/2015 Mini-congressen 'Individuele kunstenaars' en 'Private sponsors, verzamelaars en mecenasen'
- 08/06/2015 Mini-congressen 'Beleidsmakers' en 'Belangrijke afnemers van kunst, bemiddelaars en curatoren'
- 17/06/2015 Vergadering Stuurgroep: evaluatie mini-congressen en planning congres september
- 27/07/2015 Vergadering Stuurgroep
- 08/09/2015: Skype interview van De Denker met Marc Vanneste naar aanleiding van een interview in Academieberichten nr. 61
- 25/09/2015: Congres 'Naar een duurzaam kunstenlandschap'
- 30/09/2015 Vergadering Stuurgroep: evaluatie congres
- 30/09/2015 Brainstorming met de Groep Toekomstscenario's
- 20/11/2015 Uitwerking Toekomstscenario's met vastlegging door Visuele Notulen
- 21/11/2015 Congres 'Kunst & Stad': wegens terreurdreiging afgelast en uitgesteld naar 27 februari 2016!
- 08/02/2016 Vergadering Stuurgroep en Groep Toekomstscenario's: voorbereiding congres 'Kunst & Stad'
- 27/02/2016 Congres 'Kunst & Stad'

1.4.2 Bespreking

Op voorstel van de Denker werd een tweesporenprogramma uitgedacht: 'kunst en overheidsbeleid' en 'kunst en stadseconomie'. Het eerste spoor onderzocht alternatieven voor overheidsbeleid in een duurzaam kunstenlandschap; het tweede spoor spitste zich toe op de rol van de kunst in de stad en omgekeerd.

Uitgangspunt van het eerste luik van het programma was dat de creatieve productie van een verscheidenheid aan kunstproducten en de inbedding ervan in een infrastructuur die toegankelijkheid en verspreiding mogelijk maakt, veel geld kosten. De kritische vraag die zich stelde was of de huidige vormen van financiële ondersteuning voor het kunstenlandschap toereikend zijn voor de duurzaamheid van dit landschap. Er werd in debat gegaan met de belangrijkste stakeholders in het kunstenlandschap om trachten te ontdekken hoe - volgens hen en vanuit hun specifieke perspectieven - een beleid een duurzaam kunstenlandschap kan realiseren en wat daarbij de passende vormen van financiering dienen te zijn. In totaal vonden vier mini-congressen plaats op 2 en 8 juni 2015 met telkens een 20-tal vertegenwoordigers uit de volgende doelgroepen:

- 'Individuele kunstenaars'
- 'Private sponsors, verzamelaars en mecenasen'
- 'Beleidsmakers'
- 'Belangrijke afnemers van kunst, bemiddelaars en curatoren'.

De resultaten van deze besloten mini-congressen (zie verslag in bijlage) dienden als discussiemateriaal en als basis voor de invulling van het publieke congres van 25 september 2015 'Naar een duurzaam kunstenlandschap'. Volgende thema's kwamen op het congres aan bod: auteursrecht, kunstenaarsloopbanen, kunsteducatie, Vlaams cultuurbeleid, rol van de media en de internationale dimensie. De referenten gaven weerwoord aan de sprekers en er was ruimte voor een mooie discussie met het publiek (programmaboekje en deelnemerslijst in bijlage).

In het tweede luik van het Denkersprogramma werd stilgestaan bij de rol van kunst en stad in het verleden, heden en toekomst. Welke wisselwerkingen kunnen in kaart gebracht worden? Een expertengroep, bestaande uit leden van de KVAB, de Jonge Academie en enkele externen werd gevraagd om aan de hand van een bepaalde methodiek mogelijke toekomstscenario's voor 'kunst en stad in 2050' uit te werken. De twee cruciale vragen waren:

- Hoe zullen/kunnen de steden in de toekomst bijdragen tot een duurzame ontwikkeling van het kunstenlandschap?
- Hoe zullen/kunnen de kunsten bijdragen in de stedelijke ontwikkeling naar een communicative city?

De resultaten werden door een professioneel audiovisueel team verwerkt tot een presentatie waaruit het meest wenselijke scenario kon geïdentificeerd worden zodoende aan het beleid mee te geven welke richting men dient uit te gaan om dit te bereiken. Deze creatieve denkoefening vond plaats op 20 november, daags voor het geplande slotcongres van 21 november. Het slotcongres kon helaas, door de verhoogde

terreurdreiging in Brussel, niet plaatsvinden en werd uitgesteld naar 27 februari 2016. Dit gaf ons echter de tijd om de toekomstscenario's ten gronde voor te bereiden en op elkaar af te stemmen. Ook de lijst van geadresseerden werd in die periode danig up-to-date gemaakt en verder verfijnd. Op 27 februari 2016 vond uiteindelijk het congres plaats en werden lezingen gehouden door o.m. Sven Gatz, Koenraad Jonckheere en Sas van Rouveroj. In de namiddag werden scenario's van mogelijke toekomsten voorgelegd en nam het publiek deel aan het debat. Er was een grote opkomst met meer dan 100 deelnemers en de Denker, zelf accordeonist, trakteerde de aanwezigen tijdens de receptie op een muzikaal optreden van het Bourgondisch Combo.

Het programmaboekje en de deelnemerslijst van het slotcongres vindt u in bijlage.

2 Resultaten en impact

2.1 Tien brandende kwesties

De tien brandende kwesties van de Denker vormden de basis voor de besprekingen met de stakeholders.

1. De opbloei van de kunst in tijden van bezuiniging: is armoede goed voor creativiteit? "Het idee dat koud water, droge broodkorsten en deurwaarders bevorderlijk zijn is bijna net zo achterhaald als het geloof in de opvoedende waarde van de zweep" (Robert Hughes). De beeldende kunstregeling in Nederland BRK van 1955 tot 1987 was geen goede stimulans voor de kunstenaars en zette te weinig kunstenaars aan tot het uitbouwen van een zelfstandige beroepspraktijk.

2. Bezuinigingen op kunstbegrotingen: wat weten we over succes en falen? Hebben overheden voldoende inzicht in herkomst van inkomsten in de kunstsector, de ontwikkeling van werkgelegenheid en toegankelijkheid van het aanbod? De verwachting dat minder publieke middelen voor de kunst gecompenseerd zou worden door private financiering is niet uitgekomen.

3. Cultureel ondernemerschap en zelfredzaamheid: Rieu kan toch ook zonder publieke subsidie. Onderzoek en experiment binnen de kunsten kunnen niet zonder subsidie. Zonder zuurstof en licht kan het nieuwe zaadje niet groeien. Traditionele verdienmodellen zijn onderuit gehaald en nieuwe modellen zijn nog ontwikkeld.

4. Kunst mogelijk maken: een morele verplichting voor overheden? Ook als kunst de status quo -het establishment- ondermijnt? Een bloeiende kunstmarkt vormt een inkomstenbron voor kunstenaars en getuigt van betrokkenheid van individu en samenleving bij beeldende kunst. Een goed voorbeeld uit de filmwereld is de tax-shelter die in 2004 in het leven geroepen werd. Wanneer een bedrijf in een audiovisuele productie investeert, krijgt het dankzij de tax-shelter een fiscale vrijstelling

van 150% van het geïnvesteerde bedrag. Verkennen van vormen van publiek/private samenwerking.

5. Het burgerlijk draagvlak: willen mensen liever het concert of de publieke subsidie voor het concert contant ontvangen? Wat is de toekomst van de kunst zonder degelijke kunsteducatie in het basis- en het voortgezet onderwijs?

Kinderen moet je heel jong confronteren met kunst. Kunsteducatie en geschiedenislessen binnen het ASO zijn voor veel mensen de enige manier om in aanraking te komen met de wereld van de kunsten.

Wat is de rol van de media in de publieke presentatie van kunst? Media "meelopers" of "trendsetters". Aan welke items besteden media aandacht, en aan welke niet? Komt enkel het populaire muziek- en filmgebeuren aan bod, via uitgebreide festivalverslagen en Hollywood-recensies? Of qua beeldende kunst, de spectaculaire veilingresultaten? Wordt de 'moeilijkere' hedendaagse kunst (beeldend, podium, muziek) genegeerd? En wat met de nieuwe, digitale en sociale media? Op welk spoor zitten zij? En, ogenschijnlijk contradictorisch: waarom blijven de boekenbijlagen bestaan?

"Het publiek is geconditioneerd ...door de wijdverbreide journalistieke mentaliteit die een kunstwerk alleen interessant vindt als het fabelachtig duur is of een vervalsing" (Robert Hughes).

6. Geld, mecenaat en macht en de hang naar ijdelheid. Wat interesseert rijke mensen in de kunst? Isaac Julien en zijn videowerk Playtime over de commercie van de kunstwereld. Kritiek op de geldwolven maar is de kunstenaar vrij te pleiten?

Veel private collecties zijn de basis van openbare collecties. Belangeloos mecenaat bestaat. Het werk van talloze componisten zou niet gekend zijn zonder het mecenaat van de familie Esterhazy.

7. De festivalisering van de kunst: de kunstbeurs als festival.

Art-Deli (Amsterdam) kunst met een glas wijn in de hand. Meer en meer bepalen de kijkcijfers en het bezoekersaantal de keuze van de conservators, museumdirecteurs, intendanten, om tentoonstellingen, concerten e.a. te organiseren.

8. Kunst sponsoring en het corporate image.

De autonomie van de kunst is primordiaal en de economie en de overheid moeten die autonomie respecteren.

Kunstleasing en kunstbeleggingspool. Het gat in de markt voor kunstadviesbureaus. Taste Art & Design en de Peter Stuyvesant Collectie.

9. Alles is marketing: kunst in de markt zetten. De internationale kunstmarkt en de kunst van het geld. Investeren in kunst: ontwikkeling van prijzen in de kunsthandel. De betrekkingen tussen kunst en kunst koper.

De kunst infecteert niet alleen het geld. Het geld infecteert ook de kunst (Jonatan Gibbs).

10. Wij zijn de eerste urbane soort: de stad en de kunst; de stad als kunstwerk.

De architectuur, de musea, de openbare ruimtes geven aan de stad een absolute

meerwaarde. Confrontatie en interactie van oud en nieuw.

Voor culturele instellingen is de stad de thuisbasis en de wereld het speelveld. Steden profileren zich met cultuur op basis van eigen uitdagingen en ambities. Cultuurbeleid anticipeert daar nog amper op. Het is vooral nationaal georiënteerd.

2.2 Aanbevelingen van de Denker

Hoe ver is de overheid bereid om de kunsten hoog op het prioriteitenlijstje te plaatsen? Met een reeks aanbevelingen is het de bedoeling de overheid te overtuigen van de noodzaak om het kunstbeleid ernstig te nemen en waar nodig bij te sturen.

1. DUURZAAMHEID

Omdat een beleid voor de kunsten meerdere sectoren betreft (zoals muziek, toneel, beeldende kunst, dans, architectuur, film, musea, zowel internationale, nationale maar ook grootstedelijke dimensies heeft en er meerdere partijen bij betrokken zijn) is het aan te bevelen inspiratie te putten uit een gezamenlijk uitgangspunt. Voorgesteld wordt als primaire ambitie te kiezen voor duurzaamheid. Het behoeft weinig betoog dat de duurzaamheid van het fysieke landschap een thema van kritisch belang is. Dit geldt evenzo voor het culturele landschap. De duurzaamheid van dit milieu dat de kunsten insluit is een wezenlijke voorwaarde voor een toekomstbestendige samenleving.

Kernaspecten van een duurzaam beleid zijn: samenwerking, diversiteit, innovatie, dynamiek en continuïteit. Duurzaamheid betekent noodzakelijke aandacht voor samenwerking, (vormen van interactie en dwarsverbanden tussen de kunsten), gelijkberechtiging van "scènes" in het kunstenlandschap, ruimte voor de eigenheid van "scènes" en respect voor fundamentele culturele rechten.

Uitgangspunt is dat de creatieve productie van een verscheidenheid aan kunstproducten en de inbedding in een infrastructuur die toegankelijkheid en spreiding daarvan mogelijk maakt veel geld kost. De kritische vraag is of de huidige vormen van financiële ondersteuning voor het kunstenlandschap toereikend zijn voor de duurzaamheid van dit landschap:

Een duurzaam beleid vereist een breed draagvlak. Er is een groot publiek voor de kunsten zeker in vergelijking met publieken voor sport en godsdienst. De vraag is wat de verantwoordelijkheid van dit publiek is. Culturele rechten zijn ingebed in morele verplichtingen en het verdient aanbeveling deze concreet in kaart te brengen.

Daarbij te onderzoeken vragen zijn onder meer: Hoezeer wordt de smaak van het kunstpubliek gestuurd door de massamedia? Is de publieke perceptie van kunst = kostbaar bevorderlijk voor een duurzaam kunstenlandschap? Kan het zijn dat de modieuze kunst (de topveilingen; de festivals; de spektakeltentoonstellingen) niet noodzakelijk van mindere artistieke kwaliteit is maar wel de verscheidenheid van de kunstproductie verduistert?

De eerste aanbeveling is dat het overheidsbeleid met betrekking tot de kunsten zich laat sturen door de ambitie een duurzaam kunstenlandschap te garanderen.

2. DE WERELD ALS SPEELVELD VAN HET KUNSTENLANDSCHAP

In de afgelopen decennia zijn door de Belgische overheid (door middel van het tekenen, toetreden tot en ratificeren van internationale verdragen) verplichtingen aangegaan op het gebied van de culturele rechten. Kort samengevat richten deze verplichtingen zich op het beschermen van cultureel erfgoed, deelname aan het culturele leven voor iedereen, de bevordering van culturele verscheidenheid, het ondersteunen van culturele expressie door educatieve programma's, het toegang verlenen aan kinderen tot hun eigen culturele expressies en de verbetering van de positie van culturele werkers. In het internationaal recht geldt "pacta sunt servanda": wat je hebt afgesproken moet ook nagekomen worden.

De tweede aanbeveling is die in kaart wordt gebracht is welke culturele verplichtingen door de Belgische overheid internationaal zijn aangegaan en hoe deze nageleefd kunnen worden.

3. MULTICULTURALISME

Een wezenlijk thema voor nationaal beleid is de omgang met ontwikkelingen naar de multiculturalisering, de multi-ethnisering en de multi-nationalisering van moderne samenlevingen die hun traditionele homogeniteit verliezen en diaspora-samenlevingen worden. In een interdependente wereld met grote stromen migranten en vluchtelingen zijn "cultural constructs" nodig om spanningen tussen collectief egoïsme en samenwerking in grote verbanden op te lossen. Voor de overwinning van een natuurlijk tribalisme zijn de kunsten hard nodig. Kunsten faciliteren waartoe mensen van nature geneigd zijn: het delen van emoties. Kunsten kunnen over de grenzen van taal en gewoonte het delen van emoties mogelijk maken. Kunsten kunnen een "common ground" scheppen als transculturele "velden" (Pierre Bourdieu) waarin de ontmoeting van uiteenlopende culturele identiteiten kan plaats vinden.

Voor het transcultureel delen van door de kunsten opgewekte emoties zijn vrijplaatsen nodig: niet geprivatiseerde, niet gecommmercialiseerde, niet gebureaucratiseerde ruimtes die mogelijk gemaakt en beschermd moeten worden door publiek beleid.

De derde aanbeveling: het faciliteren en beschermen van transculturele vrijplaatsen voor het exploreren van "common ground" met behulp van de kunsten is een essentiële verantwoordelijkheid van overheden die een duurzaam kunstenlandschap willen bevorderen.

4. DE EVOLUTIONAIRE BETEKENIS VAN DE CULTUUR

Mensen behoren tot de enige soort die naast de biologische evolutie ook een culturele evolutie doormaakt. De culturele evolutie doorbreekt het determinisme van de biologische evolutie want waar de biologische evolutie ons drijft vanuit wat Richard Dawkins de "selfish gene" heeft genoemd stelt de culturele evolutie ons in staat de drang tot overleven en reproduceren te doorbreken zodat wij euthanasie, abortus en geboortebeperving kunnen

overwegen. Dankzij de culturele evolutie waarvan de kunsten een belangrijk onderdeel zijn hebben we ons bevrijd van biologisch determinisme en hebben we bovendien gronden voor hevige maatschappelijke discussie geschapen: aan de biologie kunnen we niet zoveel doen maar over cultuur kunnen we het hartgrondig met elkaar oneens zijn en elkaar zelfs excommuniceren.

Aanbeveling 4: het uitvoeren van een diepe exploratie en analyse - met een team van evolutiebiologen en evolutiepsychologen plus cultuuranalytici zoals kunstfilosofen en kunstenaars - van wat in de moderne samenleving het evolutionaire belang is van de kunsten. Op deze wijze kan ook een solide argument voor de noodzaak van duurzaamheid van het kunstenlandschap ontwikkeld worden.

5. DE COMMUNICATIEVE STAD

Enkele jaren geleden besloot de Urban Communication Foundation (www.urbancomm.org) een prijs in te stellen voor steden die in hun inrichting van de publieke ruimte en hun stadsbeleid faciliteiten scheppen voor hun burgers om met elkaar te converseren. Hierbij gaat het dus niet om de communicatie van overheid naar burger of omgekeerd; maar om burgers te verleiden met elkaar in gesprek te komen vanuit de gedachte dat stedelingen de stad niet vreedzaam zullen overleven zonder conversatie. Conversatie is steeds in onze geschiedenis een middel geweest om in ingewikkelde situaties met elkaar tot overeenstemming te komen. In dit project is een belangrijke plek aan de kunsten gegeven: als uitdagingen voor het gesprek, als "sites of wonder" waar je naar kijkt en waarover je wel moet praten, uit bewondering of uit ergernis.

Aanbeveling 5: met stadplanners, architecten en vooral vertegenwoordigers van de verschillende bevolkingsgroepen in de stad verkennen hoe een multicultureel gesprek over kunsten in een diaspora-stad tot stand kan komen dat de realisatie van een Communicatieve Stad bevordert.

2.3 Standpunt

De Stuurgroep beoogt na afloop van het programma een verdere uitdieping van twee thema's die, eventueel in samenwerking met externen, kunnen uitmonden in de publicatie van twee Standpunten van de Academie. Beide worden geïnspireerd door de gedachte dat het de publieke verantwoordelijkheid van de overheid is zich te blijven inzetten voor de duurzaamheid van het kunstenlandschap. Met als motto "overheid laat de kunsten niet los" wordt een standpunt voorbereid dat zich richt op de belangrijke actoren in het kunstenlandschap zoals de kunstenaars en de kunstbemiddelaars. Een tweede standpunt richt zich op de omgevingsfactoren die een duurzaam kunstenlandschap kunnen faciliteren zoals het publiek en publiekseducatie, ontwikkelingen op beleidsterreinen zoals de verhouding van lokale en provinciale overheden, de internationale verplichtingen met betrekking tot het kunstenbeleid en de zorg van de overheid voor materieel en immaterieel cultureel erfgoed inclusief de daarvoor benodigde infrastructuren en financiële middelen.

2.4 Communicatie en media

De activiteiten van het Denkersprogramma werden aangekondigd op de website van de KVAB en in de Academieberichten. Daarnaast werden zij o.m. opgenomen op de websites van VLEVA (Vlaams Europees Verbindingsagentschap), Kunstenpunt, Overlegplatform Kunsten, IAK, Faronet, Locusnet, OKBV en agenda.be.

De aankondiging en de uitnodigingen voor de twee congressen werden vanuit de Academie elektronisch toegestuurd aan meer dan 2000 geadresseerden waarbij de gehele kunstensector maar ook provinciale en gemeentelijke besturen werden bereikt. Een persbericht werd tevens uitgestuurd naar onze media-contacten.

Er is een interview verschenen met Cees Hamelink in de Academieberichten nr. 61, 2015, p. 4-8 (in bijlage).

Naar aanleiding van de slotconferentie werden tweets gepost via Twitter onder #kunstenstad.

2.5 Opvolgacties

2.5.1 Standpunten

De Stuurgroep bereidt twee Standpunten voor die in de loop van 2016 zullen voorgesteld worden.

2.6 Exit-gesprek

Voor de evaluatie van de organisatie en de outcome van het programma door de Denker wordt in april 2016 een exit-gesprek gepland.

3 Bijlagen

3.1 Interview Cees Hamelink - Academieberichten nr. 61

3.2 Verslag Stakeholdersdebatten

3.3 Conferentiebrochures + deelnemerslijsten

Denkersprogramma Kunst & Geld

Kunstbeleid kan niet zonder fondsen maar baalt van geldcultuur: Interview met Cees Hamelink

Marc Vanneste

'Kunst en geld' is het thema dat de Klasse van de Kunsten van de KVAB voor haar denkersprogramma heeft gereserveerd. Professor Cees Hamelink, emeritus hoogleraar Internationale Communicatie aan de universiteit Amsterdam en hoogleraar Media, Religie en Cultuur aan de VU Amsterdam, werd als denker aangetrokken. Het thema doet bij een eerste, vluchtige reflectie onwillekeurig denken aan de exuberante bedragen die bij het veilen van topwerken als Wanneer ga je trouwen? van Paul Gauguin (264 miljoen euro) en De Kaartspelers van Paul Cézanne (229 miljoen euro) werden neergeteld en waarover met graagte – want spectaculair – in de media werd bericht. Het doet een hele reeks vragen rijzen over de prijssetting, de drijfveer van de koper, de rol van de collectionneur, de ethische facetten van zo'n praktijken. Maar eigenlijk zijn dit maar rimpelingen aan het oppervlak. Het denkersproject 'Kunst en geld' graaft dieper, probeert aan de hand van een zorgvuldige analyse de maatschappelijke relevantie van de hele Vlaamse kunstsector in de verf te zetten. Dit gaat uiteraard verder dan de beeldende kunsten. Ook muziek, architectuur, podiumkunsten en letterkunde komen in beeld. Er wordt uiteindelijk gepleit voor een 'duurzaam' kunstenbeleid waar alle kunstuitingen volwaardige kansen krijgen. Dit kan niet zonder de beschikking over de nodige infrastructuur, aandacht voor kunsteducatie, een leefbaar statuut voor de kunstenaar. En hier komt onvermijdelijk geld om het hoekje kijken. Voor het ter beschikking stellen van middelen wordt in de eerste plaats een beroep gedaan op de overheid. Hoe ver is zij bereid om de kunsten hoog op het prioriteitenlijstje te plaatsen? Denker Cees Hamelink hoopt dat het denkersprogramma uitmondt in een reeks aanbevelingen die de overheid overtuigt van de noodzaak om het kunstbeleid ernstig te nemen en – waar nodig – bij te sturen. Wat waren tot nog toe zijn ervaringen als bezieler van het denkersproject? Een gesprek.

Wie heeft u gevraagd om het denkersproject 'Kunst en Geld' vorm te geven?

Cees Hamelink: "Confrater Bart Verschaffel (UGent) heeft me benaderd met de vraag of ik bereid was het denkersproject 'Kunst en Geld' te begeleiden. Tja, dat was toch even nadenken, want het thema is behoorlijk ingewikkeld. Bovendien geeft het gemakkelijk aanleiding tot onvruchtbare polarisatie en tot debatten over vragen zoals: indien er meer geld nodig is, moet er dan een beroep worden gedaan op publieke, dan wel privéfondsen, bijvoorbeeld? Het leek me belangrijk om samen met de stuurgroep binnen de Klasse van de Kunsten tot een gemeenschappelijke noemer te komen. De brede problematiek heb ik samengevat in 10 'brandende kwesties' (zie kaderstukje p. 7). Ze vormden de basis voor verdere discussie. We raakten het erover eens dat 'duurzaamheid' het Leitmotiv van het denkersprogramma moest worden."

Deze planeet is op het vlak van cultuurbeleving nog lang niet verloren. We moeten er wel hard aan werken om de culturele evolutie niet af te remmen.

In hoeverre was u vertrouwd met het kunstenlandschap in Vlaanderen?

Cees Hamelink: "Als bestuurder en voorzitter van de Jan van Eyck Academie in Amsterdam, die zo'n typische Euregio-instelling is, kwam ik in contact met confraters zoals Bart Verschaffel, Jacques Devisscher en Koen Brams. Zij hielden me op de hoogte van wat er allemaal reilde en zeilde binnen de Vlaamse kunstwereld. Bovendien hield ik gastcolleges in Leuven en Gent. Ik maakte van mijn aanwezigheid in Vlaanderen gebruik om musea en galerijen te bezoeken en had geregeld ontmoetingen met Vlaamse kunstenaars. Zo kreeg ik een vrij globaal beeld van het kunstenlandschap in Vlaanderen."

Duurzaamheid is de rode draad geworden van het project. Het thema van het hoofdcongres op 25 september jl. luidde 'Naar een duurzaam kunstenlandschap'. Kunt u dat toelichten?

Cees Hamelink: "Het proces van culturele evolutie is op deze planeet al meer dan een miljoen jaar aan de gang. Hierin hadden en hebben kunsten een vooraanstaande rol. De vraag is nu: willen we dit proces in de 21ste eeuw voortzetten? Een positief antwoord ligt voor de hand maar is wel verbonden aan een aantal voorwaarden. Verandering, dynamiek, diversiteit en samenwerking zijn inherent aan zowel de biologische

als de culturele evolutie. En het is ons aller plicht om die ontwikkeling duurzaam te maken. Zo zijn we bij duurzaamheid uitgekomen als gemeenschappelijk thema. Ook een politiek correcte invalshoek bij mijn weten. Iedereen wil toch dat onze planeet behouden blijft? Bovendien leek dat een prima gemeenschappelijke noemer om de link naar geld (financiering) te maken. Dat bleek ten overvloede tijdens 2 minicongressen met betrokken partijen zoals individuele kunstenaars, beleidsmakers, sponsors, verzamelaars, mecenaat en afnemers van kunst (muziek-, theaterhuizen, musea) en curatoren. Hier werd de basis gelegd voor de congresagenda van 25 september. Wil je de culturele evolutie duurzaam maken, dan moeten de productie van kunst, de distributie en de ontsluiting ervan ingebed worden in een gemeenschappelijke infrastructuur en zoiets kost onvermijdelijk geld. Op die manier werd een gezamenlijk uitgangspunt gecreëerd om na te denken over een wenselijk cultuurbeleid en de middelen die vereist zijn om dit te realiseren."

“Een cultuur van calculatie en financiële weegschaalpolitiek is niet goed voor de autonomie van de kunst noch voor die van de wetenschap.”

Geld, goed overwogen en met inzicht besteed, is het cement voor duurzaamheid. Haaks daarop staat de geldcultuur die een bedreiging vormt voor een creatieve kunstensector?

Cees Hamelink: "De monetaire waarde is onze culturele evolutie helaas dominant gaan beheersen. De economie heeft alles in een houdgreep. Zij koloniseert de wereld. Alles is afhankelijk van zakelijke afspraken. Een cultuur van calculatie en financiële weeg-

Curriculum Cees Hamelink

Cees Hamelink is emeritus hoogleraar Internationale Communicatie aan de Universiteit van Amsterdam. Aan de Vrije Universiteit Amsterdam doceerde hij Media, Religie en Cultuur. Aan deze universiteit is hij nu Athena hoogleraar voor mensenrechten en gezondheidszorg.

Als onderzoeker probeert hij de relatie te ontrafelen tussen mensenrechten, communicatie en globalisering. Hij heeft zich op diverse terreinen ingezet voor de mensenrechten. Cees Hamelink was ook een adviseur van de toenmalige secretaris-generaal van de VN Kofi Annan. Hij publiceerde 17 boeken over cultuur en technologie. In zijn vrije tijd is hij een fervent jazzmusicus. Hij maakt deel uit van het Bourgondisch Combo dat optreedt in binnen- en buitenland.

schaalpolitiek is niet goed voor de autonomie van de kunst noch voor die van de wetenschap. En dat is nefast voor de duurzaamheid. Alles lijkt wel topsport met de gekende uitwassen als gevolg. Het ziet er beroerd uit voor de kwaliteit van een samenleving waar geld de allesbepalende toetssteen is geworden. Het komt er voor ons, mensen, op aan om ons los te maken van denkreken als: wat brengt het ons op?, is dit wel rendabel? Veeleer zouden we ons de vraag moeten stellen: wat doet het met ons als mensen?"

Is geld besteden aan ontoegankelijke kunst niet een verspilling van middelen?

Cees Hamelink: "Welnee, zowel kunst als wetenschap moeten de vrijheid hebben om nutteloos te zijn. Het verleden heeft aangetoond dat begeesterd onderzoek de meest onwaarschijnlijke zaken heeft voortgebracht op het vlak van zowel cultuur als wetenschap. Sommige ontdekkingen berusten gewoon op toeval, of waren het ongewilde nevenresultaat van ander onderzoek. In een geldcultuur is er evenwel geen ruimte voor zaken die nutteloos zijn. Het komt het beleid toe om dit bij te stellen en budgettaire ruimte te creëren waarbinnen de wetenschapper en/of kunstenaar zich in vrijheid kan ontplooiën. Neem nu Vincent van Gogh. In zijn tijd was zijn kunst ook ontoegankelijk. Gelukkig stond zijn broer en kunsthandelaar Theo hem op cruciale momenten terzijde, zowel moreel als financieel. Ware het niet prettig geweest indien toen een deel van het vele geld dat nu aan zijn schilderijen wordt verdiend, gebruikt had kunnen worden om hem te helpen? Bij kunst en ook bij wetenschap hoort autonomie, wil men op een gedreven wijze op zoek kunnen gaan naar nieuwe ideeën, nieuwe vormgeving. En dan mag men niet in de wielen worden gereden door mensen die zeggen 'het rendement is onvoldoende'. Indien we de toekomst van deze planeet veilig willen stellen, moeten we ons enigszins los zien te maken van deze wurgende geldcultuur."

Siegfried De Buck, Willem Elias, Cees Hamelink en Bart Verschaffel

Hoe ziet u de rol van de media in het hele verhaal. Kunnen zij trendsettend zijn?

Cees Hamelink: "De media ontsnappen evenmin aan de dictatuur van de geldcultuur. De druk van de kijkcijfers, oplagecijfers, luistercijfers overheerst. Daarom wordt een aantal onderwerpen buiten proportie uitvergroot. Feiten worden opgeleukt. Alles en nog wat krijgt het cachet van een feestje opgekleefd. De media dragen in grote mate bij aan de festivalisering van de samenleving. Komt daarbij dat zij zich gemiddeld richten op een publiek wiens intellectueel niveau dat van een 14-jarige niet overstijgt. Het mag niet te moeilijk zijn. Serieuze, analytische kunstkritiek laat het de jongste jaren afweten. Hoewel. Moeten de media trendsettend zijn? Ik meen van niet. Ze moeten volgers zijn, ze moeten weergeven, verslag uitbrengen over hetgeen in de samenleving gebeurt. Mag de kwaliteit dan niet een beetje hoger? Dat wel. Maar het is al vaak gezegd en geschreven: een samenleving krijgt de media die zij verdient. Indien de samenleving zelf niet aandringt op meer kwaliteit zullen de media geen zien veranderen."

“Kunst en wetenschap moeten de vrijheid hebben om nutteloos te zijn.”

In een ideale wereld zouden de media kunnen bijdragen aan de kunsteducatie?

Cees Hamelink: "Misschien wel. Maar de belangrijkste taak hier is weggelegd voor de overheid. En wat de houding van de overheid betreft, is Nederland er beroerder aan toe dan Vlaanderen. Vlamingen hebben door de bank genomen meer belangstelling voor cultuur dan Nederlanders. Cultureel erfgoed staat in Vlaanderen beleidsmatig hoger aangeschreven. Kunsteducatie is belangrijk omdat dit de mensen wakker houdt voor hetgeen zich op de kunstscène afspeelt en voor kunstenaars omdat voor hen de respons van het publiek vitaal is. We hadden het daarnet over het belang van autonomie als aanscherper van het scheppend vermogen. Wel, dit betekent niet dat de kunstenaar zich zijn hele leven lang in het isolement van zijn atelier moet schuilhouden. Op een dag moet hij/zij de confrontatie met het publiek durven aan te gaan. Dat geldt in het bijzonder voor podiumkunsten. En om publieke belangstelling voor het kunstgebeuren te genereren, is er nood aan kunsteducatie. Dan mag je niet de weg opgaan van Nederland waar om de haverklap muziekscholen worden gesloten. Straks zit er niemand meer in het Concertgebouw. Kunsteducatie kan zowel actief als passief zijn. De actieve vorm vinden we terug in de opleidingen beeldende kunsten, muziek, dans en toneel. De passieve vorm begint liefst op de schoolbanken, waar het bijbrengen van liefde, begrip, bewondering en inzicht in de kunsten een must moet zijn. Onnodig te

Kunst en Geld: de 10 brandende kwesties

1. De opbloei van kunst in tijden van bezuiniging: is armoede goed voor creativiteit?
2. Snoeien in kunstbegrotingen: wat weten we over succes en falen? Hebben overheden voldoende inzicht in herkomst van inkomsten in de kunstsector, de ontwikkeling van werkgelegenheid en toegankelijkheid van het aanbod? De verwachting dat minder publieke middelen voor kunst gecompenseerd zouden worden door private financiering is niet uitgekomen.
3. Cultureel ondernemerschap en zelfredzaamheid: Rieu kan toch ook zonder publieke subsidie! Maar traditionele verdienmodellen zijn onderuit gehaald en nieuwe modellen zijn nog niet ontwikkeld.
4. Is kunst mogelijk maken niet een morele verplichting voor overheden? Ook als de kunst het status quo – het establishment – ondermijnt?
5. Het burgerlijke draagvlak: willen mensen liever het concert of de publieke subsidie voor het concert contant ontvangen? Heeft de kunst nog een toekomst zonder degelijke kunsteducatie in het basis- en het voortgezet onderwijs?
6. Geld, mecenaat en macht, en de hang naar ijdelheid. Wat interesseert rijke mensen in kunst? Kritiek op de geldwolven, maar is de kunstenaar vrij te pleiten?
7. De festivalisering van de kunst: de kunstbeurs als festival. Meer en meer bepalen de kijkcijfers en het bezoekersaantal de keuze van de conservators, museumdirecteurs, intendanten en organisatoren van tentoonstellingen.
8. Kunstsporing en het corporate image. De autonomie van de kunst is primordiaal. De overheid en de economie moeten die respecteren.
9. Alles is marketing: kunst in de markt zetten. De internationale kunstmarkt en de kunst van het geld. De relatie tussen kunst en kunst koper.
10. De eerste urbane soort: de stad en de kunst; de stad als kunstwerk. De stad met zijn architectuur, musea en openbare ruimte heeft een absolute meerwaarde.

Programma:

- Inleiding door Cees Hamelink
- Opening door de heer Sven Gatz
- Kunst & Stad in cultuurhistorisch perspectief, door Koenraad Jonckheere
- De hedendaagse situatie van steden als trekkers op cultureel gebied, door Sas van Rouveroy van Nieuwaaal
- Voorstelling toekomstscenario's voor Kunst & Stad. Een audiovisuele presentatie van een denkoefening met creatieve visionaire mensen: Katelijne De Corte, Ugo Dehaes, Frederik De Wilde, Pieter Martens, Noël Salazar, Karel Van Haesebrouck, Eric Mannens, Michiel Dehaene, Lionel Devlieger, Bart Verschaffel.

zeggen dat de overheid hier een verpletterende verantwoordelijkheid draagt. Bij ervaring weet ik ook dat 'onbekend onbemind maakt'. Zelf ben ik een fervent jazzmuzikant. Op een dag nodigde ik mijn studenten uit naar een jazzconcert. Niks dan lof achteraf. "Leuk, het swingt, we komen vaker", waren de reacties. In de muziekschool van Amsterdam worden o.m. big band en jazz gedoceerd. Zodra de leerlingen ermee bekend zijn, begint hun liefde voor deze muziekvormen te groeien. Neen, deze planeet is op het vlak van de culturele beleving nog lang niet verloren. We moeten er wel hard aan werken om de culturele evolutie niet te stremmen. Ik hoop dat het denkersprogramma met zijn hoofdcongres op 25 september iets bijgedragen heeft aan de instandhouding en de positieve ontwikkeling van het kunstenlandschap. Daar werd gedebatteerd en nagedacht over kwesties zoals het fiscaal regime van de auteursrechten, het Vlaamse cultuurbeleid, de kunstenaarsloopbanen en het kunstenaarsstatuut, kunsteducatie, de rol van de media en de communicatieproblematiek. Alles moet uitmonden in een reeks aanbevelingen die steun en richting bieden aan een duurzaam kunstenlandschap in Vlaanderen."

De laatste van uw 10 punten kwesties heeft te maken met de stad en de kunst, de stad als kunstwerk. Er wordt op 21 november een apart congres aan gewijd. Vanwaar die keuze?

Cees Hamelink: "In de toekomst valt de duurzaamheid van het kunstenlandschap in belangrijke mate samen met de ontwikkeling van de stad. Zij wordt in de komende jaren de belangrijkste habitat voor de meerderheid van de wereldbevolking. Een van de gevol-

gen daarvan is dat de stad een steeds belangrijkere rol zal opeisen in de internationale politiek en het mondiale cultuurbeleid. De idee is zelfs al gelanceerd om de burgemeesters meer verantwoordelijkheid toe te schuiven bij het uittekenen van mondiale beleidslijnen. Want ze hebben meer voeling met wat er leeft onder de bevolking dan de nationale leiders. De trend heeft ook gevolgen voor het kunstenbeleid. Er wordt tijdens het seminarie van 20 en 21 november nagegaan hoe de relatie tussen de stad en de kunst de afgelopen eeuw, decennia is gegroeid en welke vormen die zal aannemen tegen pakweg 2060. Uiteindelijk wordt geprobeerd om een scenario uit te tekenen dat de toekomstige verhouding schetst tussen de stad en de kunst. De architectuur, de musea, de operahuizen, de concertgebouwen, de toneelhuizen en de openbare ruimte bieden de stad een meerwaarde. Hoe organiseer je tegen 2060 de interactie tussen oud en nieuw? Voor culturele instellingen is de stad de thuisbasis en de wereld het speelveld. Hoe gaat het urbane kunstbeleid met deze evolutie om? Allemaal kwesties die tijdens het symposium van 20 en 21 november aan bod zullen komen."

Denkersprogramma in voorbereiding: Water & Klimaat: een adaptatiestrategie

Klimaat leeft, maar de indruk heerst dat het steeds slechter gaat met klimaat, natuur en milieu. Dit Denkersprogramma, op initiatief van de Klasse Technische Wetenschappen, wil het debat aangaan met alle mogelijke stakeholders en een onderscheidende 'positive narrative' brengen die de samenwerking tussen water en klimaat in kaart brengt (technologie, milieubeleid). Zij wil vooral perspectieven bieden voor een toekomstig beleid in Vlaanderen. Een intensieve Fact Finding Week eind oktober 2015 geeft het startschot aan een denkproces waaruit een aantal acties kunnen voortkomen die ten goede inspelen op de adaptatie aan de huidige klimaatveranderingen. Twee experts, **Margaret Catley-Carlson** (Global Water Partnership Canada) en **Glen T. Daigger** (International Water Association), zullen hun conclusies in de Academie presenteren tijdens het slotcongres op 17 juni 2016.

VERSLAG STAKEHOLDERSDEBATTEN

DENKERSPROGRAMMA KUNST & GELD

2 EN 8 JUNI 2015

Inleiding door de denker, Cees Hamelink

Alvorens het debat te openen geeft Cees Hamelink een korte achtergrondschets bij het Denkersprogramma van de Academie. In het Denkersprogramma Kunst & Geld staat het begrip duurzaamheid centraal. De missie van de mini-congressen is om met belangrijke stakeholders in het landschap van de kunsten aanzetten, gedachten, standpunten te formuleren die in het publieke congres "Naar een duurzaam kunstenlandschap" op 25 september 2015 als discussiemateriaal gebruikt kunnen worden. Het eindresultaat beoogt een standpunt met een reeks aanbevelingen voor het Vlaams beleid op het gebied van de kunsten.

Vertrekkende vanuit de visie van Charles Darwin op het overleven van soorten zijn een aantal factoren bepalend die Cees wil voorleggen aan de gesprekspartners:

- Samenwerking in plaats van competitie
- Diversiteit en complementariteit
- Vernieuwing en mobiliteit
- Continuïteit

Welke randvoorwaarden zijn nodig om duurzaamheid te realiseren? Wat wordt verwacht van de diverse partijen? Wat kan hun bijdrage zijn? Welke rol kunnen zij spelen?

1. Debat: Individuele kunstenaars

Aanwezig:

- Michel Buylen, beeldend kunstenaar, lid KVAB
- Siegfried De Buck, juweelontwerper, lid KVAB
- Katelijne De Corte, beeldend kunstenaar, lid Jonge Academie
- Ugo Dehaes, danser choreograaf, lid Jonge Academie
- Pascal Gielen, Arts in Society, Universiteit Groningen
- Werner Gilson, atelier Vera Vermeersch
- Cees Hamelink, Universiteit Amsterdam, denker
- Maximiliaan Martens, UGent, lid KVAB
- Norman Perryman, beeldend kunstenaar
- Lucien Posman, componist, lid KVAB
- Piet Swerts, componist, lid KVAB
- Michel Uytterhoeven, Eastman
- Jan Van Landeghem, componist, lid KVAB
- Vera Vermeersch, tapijtkunstenares, lid KVAB
- Bart Verschaffel, UGent, lid KVAB

Het gesprek begint met de stelling dat in België de relatie tussen kunst en onderwijs voor een kunstenaar zeer belangrijk is, enerzijds voor de vorming van de kunstenaar en anderzijds om in de maatschappij opgenomen te worden. In België zijn -in tegenstelling tot bv. Nederland- veel kunstenaars werkzaam in het onderwijs. Is dit een goede zaak? Het aantal kunstenaars (personen die zichzelf als kunstenaar bestempelen) is de laatste jaren sterk toegenomen. Dit kunnen de scholen, mede door de evolutie van de vele fusies van scholen in Europa, niet langer aan. Het huidige systeem handhaven waarbij kunstenaars worden opgevangen in het onderwijs wordt onmogelijk. Een alternatief financieel statuut voor de kunstenaar is daarom wenselijk met een mogelijke verruiming van een dergelijk statuut naar andere groepen uit de creatieve industrie zoals bv. technici in theater, design, reclame, film, om daarmee een nieuw model van sociale zekerheid te ontwikkelen. Een alternatief kunstenaarsstatuut kan de kunstenaars van een inkomen voorzien in tijden dat het minder goed gaat, waardoor hij/zij zich verder kan ontwikkelen.

Belangrijk is ook dat niet alle kunstenaars zich geroepen om les te geven: zij concentreren zich liever ten volle op hun creativiteit. De beste dansers ter wereld zijn niet altijd de beste pedagogen. Daarentegen is contact tussen een praktiserende kunstenaar en de studenten wel van groot belang voor het onderwijs en kan het ook voor de kunstenaar zeer nuttig en verrijkend zijn. Daarbij moet men niet noodzakelijkerwijs aan het klassieke systeem denken met een vast lessenpakket waarbij wekelijks dezelfde lessen worden gedoceerd, maar eerder aan masterclasses en tijdelijke projecten die ingepland kunnen worden. Gewenst zijn vormen van interactieve educatie waarbij interdisciplinaire samenwerking met andere kunstvormen gezocht wordt. Kunstenaars hebben sociale contacten nodig om hun autonomie te kunnen behouden.

In het kader van de relatie kunst/onderwijs richtte het gesprek zich vervolgens op de vraag hoe belangrijk vrijheid en autonomie zijn in het streven naar duurzaamheid. De ambtenarisering van de kunstenaar vormt een groot probleem en maakt het zeer moeilijk om de vrijheid van de kunstenaar, die essentieel is, te behouden. De meeste kunstenaars zien het lesgeven als een beknutting van hun vrijheid. Men komt niet toe aan eigen werk en moet constant een compromis zoeken tussen lesgeven en aan kunst doen, want wie niet projectmatig werkt valt volledig uit de boot in het huidige kunstenaarsstatuut. Er is dringend behoefte aan een input van creatieve energie in het onderwijs. Kunstenaarscarrières worden uitgehold omwille van de financiële toestand want niet iedereen kan zich permitteren om zich in volle vrijheid te ontwikkelen.

Vrijheid en autonomie van de kunsten zouden ook bevorderd kunnen worden door een aanpassing van de verdeelsleutels in het auteursrecht. Een stimuleringsbeleid voor niet-commerciële kunst zou wenselijk zijn zodat meer subsidies vrijkomen voor vernieuwing en experimentele kunst.

Wat is de perceptie van de kunstenaar in de maatschappij?

Hoe wordt gedacht over de kunstenaar? Een kunstenaarscarrière wordt doorgaans gezien als een levenslange roeping. Andere modellen moeten misschien mogelijk gemaakt worden. Te denken valt aan het voorbeeld van een sportcarrière waarbij men overgaat van actieve sporter tot het management. De terugklank uit de maatschappij is voor een kunstenaar zeer belangrijk. Helaas is de aandacht in de media voor de kunsten sinds het einde van de jaren '90 sterk afgezwakt en dit is nadelig voor de naambekendheid van de kunstenaar. De kunstenaar is meer en meer aangewezen op zichzelf om zijn vaardigheden in promotion en management te ontwikkelen. Men zou dit meer vanuit het onderwijs kunnen stimuleren.

Een belangrijke vraag die zich aandient betreft de artistieke kwaliteit. Welk financieel model garandeert kwaliteit? De kunstkritiek heeft hierin een belangrijk rol maar deze laat evenzeer te wensen over sinds de jaren negentig. Veelal bestaat communicatie over kunst in de media uit aankondigingen; van serieuze verslaggeving en kunstkritiek is al helemaal geen sprake.

Voor duurzaamheid heeft een kunstenaar publiek en podia nodig. De Belgische kunstacademies in het secundair onderwijs hanteren een strategie die de overheid in het hoger onderwijs eveneens zou moeten toepassen. Zij werken namelijk projectmatig met verschillende kunstvormen om zo maximaal mogelijk de interesse bij de mensen te wekken. Deze mensen vormen het publiek voor de podia.

Een bedreiging voor duurzaamheid vormt de trend -onder meer aan de universiteiten- waarin dat het management meer en meer de beslissingen gaat nemen dit ten koste van de professoren en docenten. Deze institutionalisering zet zich nu ook door in het kunstenaarslandschap.

Om de maatschappelijke perceptie van de kunstenaar te veranderen moet wellicht een andere terminologie worden gebruikt: investeren in de kunst in plaats van de kunst te subsidiëren. Noch een diploma, noch de overheid, maakt van iemand een kunstenaar. Het is het publiek en de maatschappij die de kunstenaarsstempel geven. De kunstenaar heeft wel een maatschappelijke verantwoordelijkheid en wellicht moeten we het debat openen rond de plichten van de kunstenaar, naast deze van de passie van de kunstenaar.

Wat is (kan) de rol van de media (zijn)?

De media hebben een bijzondere verantwoordelijkheid want zij maken de kunstenaars. Het gevaar bestaat erin dat men zichzelf slechts als kunstenaar ervaart/ziet op het moment dat het grote mediapubliek dat ook doet.

De evolutie van nieuwe ruimtes voor kritiek en publiciteit (internet, sociale media) speelt hierin een belangrijke rol. Misschien moeten we de mainstream media opgeven en in de nieuwe mediaruimtes een meer geconcentreerde, gecentraliseerde aandacht zoeken want op dit moment zijn er helaas eindeloos veel schrijvers met weinig luisteraars.

Tenslotte richt het gesprek zich op de beoordeling van de toewijzing van subsidies. Er zijn uiteenlopende ervaringen met adviescommissies. Onomstreden is dat inhoudelijke visie en expertise voor de kwaliteitsbepaling onmisbaar zijn.

Punten van aandacht voor het congres:

- Kunst en Onderwijs: naar een nieuwe relatie.
- Een alternatief kunstenaarsstatuut.
- Een betere verdeelsleutel voor auteursrechten.
- De noodzaak van inhoudelijke bijdragen over kunst in de media.
- Creatief gebruik van nieuwe media.

2. Debat: Private sponsors verzamelaars, mecenasen

Deelnemers:

- Michel Buylen, beeldend kunstenaar, lid KVAB
- Isolde De Buck, Stichting Liedts-Meesen
- Siegfried De Buck, juweelontwerper, lid KVAB
- Patricia de Peuter, kunstafdeling ING
- Jan De Wilde, Koninklijk Conservatorium Antwerpen
- Werner Gilson, atelier Vera Vermeersch
- Cees Hamelink, Universiteit Amsterdam, denker
- Xavier Hufkens, Xavier Hufkens Gallery
- Verily Klaassen, kunstzaken Rabobank
- Thomas Leysen, KBC, Umicore
- Maximiliaan Martens, UGent, lid KVAB
- Norman Perryman, beeldend kunstenaar
- Lucien Posman, componist, lid KVAB
- Adriaan Raemdonck, Galerie De Zwarte Panter
- Marc Ruyters, publicist, lid KVAB
- Servaas van Schijndel, kunstcommissie Rabobank
- Vera Vermeersch, tapijtkunstenares, lid KVAB
- Bart Verschaffel, UGent, lid KVAB

In het kunstenlandschap is sprake van spanning tussen overheid en privaat. Beide hanteren een verschillende logica en hebben een andere focus. Daar waar de overheid meer algemeen dekkend tracht te werken en in functie van een zekere continuïteit, kan de private markt zich meer permitteren eenzijdiger en/of radicaler uit de hoek komen. Dreigen ze elkaar voor de voeten te lopen in plaats van elkaar te versterken? Ondervinden verzamelaars en sponsors een vijandig of vriendelijk milieu om in te werken?

De huidige complementariteit van publiek en privaat beweegt in de juiste richting maar behoeft wel meer dynamiek. Nu de overheidsfinanciering in het gedrang dreigt te komen dient de private markt wel positief en pro-actief te reageren. Musea krijgen minder middelen maar hebben toch manieren tot alternatieve financiering gevonden in bijvoorbeeld bruikleen, mecenaat en sponsoring. Een groot gedeelte van het budget van de musea gaat naar het onderhoud en de uitbouw van de infrastructuur terwijl slechts een klein gedeelte gaat naar de aankoop van collecties. Moet dit laatste een taak van de overheid blijven of wordt dit de taak van de privéverzamelaar, die ook voor de publieke toegankelijkheid van collecties zorg draagt. De identiteit van de musea, die zich vooral verbindt met de eigen collectie, dreigt verloren te gaan met het overnemen door de private spelers. Er zijn voorbeelden van musea die zonder enig aankoopbudget een mooie collectie weten op te bouwen louter en alleen met sponsoring. De traditionele manier van aankopen is wellicht achterhaald. Veel collecties van musea waren in het verleden immers gebaseerd op privé-schenken. Overheidsinstellingen kunnen dan wel een rol spelen in het behouden van het overzicht en het waken over de kwaliteit van collecties.

Een belangrijk instrument voor musea zou zijn de afschaffing van de erfenisrechten op schenkingen. Musea kunnen deze rechten onmogelijk betalen. Regelgeving naar het Franse voorbeeld van l'adaptation moet overwogen worden. De regelgeving in België is zeer complex omdat fiscaliteit een federale aangelegenheid is.

De binding van verzamelaars met de musea is zeer belangrijk. Een terugkeer naar de traditie waarbij het een eer is om iets te schenken aan een museum zou de huidige

toestand kunnen keren. In dat opzicht moeten we ons patrimonium ook beter trachten te beschermen. De Topstukkencommissie zorgt er alleszins voor dat op regionaal gebied alles goed geregeld wordt. De commissie heeft een lijst met alle belangrijke werken in privécollecties. De overheid krijgt bijvoorbeeld een voorkooprecht op oude kunst waarvoor dan ook de nodige middelen beschikbaar zijn. Het beschermingsmechanisme van het Topstukkendecreet werkt maar is helaas enkel geldig in Vlaanderen.

De musea zelf zouden meer mogelijkheden moeten krijgen om hun collecties dynamisch te houden. De verkoop van stukken door musea blijft echter controversieel en is vaak zelfs onmogelijk. Nochtans kan een verkoop nieuw leven blazen in de collectie. Mits voldoende safeguards ingebouwd worden moet dit kunnen overwogen worden.

Indien één bepaald werk niet langer past binnen de core-business van een museum, moet er dan een mogelijkheid bestaan om dit te verkopen? Het belang benadrukken van dergelijke 'zwerfkeien' moet echter niet uit het oog worden verloren want zij behoren tot het kapitaal van een museum.

De overheid zou meer mogelijkheden moeten bieden om privécollecties publiek toegankelijk te maken. Onder meer grote banken dragen veel bij tot het patrimonium. Maar door de maatschappelijke nood aan dynamiek worden gigantische depots gecreëerd waar niemand baat bij heeft. Langdurige bruikleen is een mogelijkheid om collecties en verzamelingen te ontsluiten.

Om de veelal ambivalente posities van kunstenaars tegenover onder meer galeriehouders en vice versa te veranderen is dringend meer samenwerking en synergie nodig tussen de diverse partijen en de overheid.

Het kunstenlandschap behelst uiteraard meer dan alleen hedendaagse beeldende kunst. Er zijn grote verschillen tussen de wereld van de beeldend kunst en de muziekwereld. De muziek is enorm ondervertegenwoordigd in collecties omwille van weinig privé-sponsoring, dit in tegenstelling tot de beeldende kunst waar investeren een beleggingsstrategie is. Het is zo dat de private markt veelal zorgt voor de financiering van de aankoop, daar waar de overheid zorgt voor de infrastructuur en ontsluiting. Voor beeldende kunst en literatuur legt men veel geld op tafel. Een componist met dezelfde renomme is al blij dat iemand zijn collectie gratis wil overnemen, laat staan dat er al geld voorhanden is om de collectie te ontsluiten.

De media spelen een belangrijke rol voor privéverzamelaars onder meer voor de interne legitimatie. Media aandacht gaat echter veelal niet verder dan de enkele obligate artikels in komkommertijd. De media hebben steeds minder aandacht voor de kunsten. Er gaat geen aandacht uit naar tentoonstellingen, enkel naar de evolutie van de markt, de verkoop, de prijzen. Men zou publiek wel kunnen trachten te interesseren door meer achtergrond en verduidelijking te geven bij bv. het volgrecht, of via een kunstkoopregeling naar Nederlands voorbeeld.

Tenslotte wordt ingebracht dat de aandacht van het publiek voor het kunstenlandschap de laatste 10 jaar opnieuw groeiende is.

Punten van aandacht voor het congres:

- Een systeem van fiscale aftrekbaarheid bij sponsoring en fiscale aftrekbaarheid bij financiering van producties.

- Voorstel voor een tax shelter: dit kan een belangrijk item zijn in het standpunt naar de overheid toe.
- Eenvormigheid van de BTW.
- Aanpassing van het volgrecht.

3. *Debat: Beleidsmakers*

Deelnemers:

- Koen Brams, De Witte Raaf, Jan van Eyck Academie
- Jan Briers, provinciegouverneur, Festival van Vlaanderen
- Michel Buylen, beeldend kunstenaar, lid KVAB
- Siegfried De Buck, juweelontwerper, lid KVAB
- Felix De Clerck, Kunstenpunt
- Stefaan De Ruyck, Vooruit
- Cees Hamelink, Universiteit Amsterdam, denker
- Marc Jacobs, Faro
- Rudi Laermans, KU Leuven
- Francis Maes, UGent, lid KVAB
- Maximiliaan Martens, UGent, lid KVAB
- Lucien Posman, componist, lid KVAB
- Annick Schramme, UA, lid stuurgroep K&G
- Lex ter Braak, Jan van Eyck Academie
- Wim Van Severen, UitZichten, deBuren
- Bruno Verbergt, Klapstuk, TouchTime, UA
- Bart Verschaffel, UGent, lid KVAB

Rond de tafel zitten twee groepen mensen die vanuit hun verschillende positie langs twee kanten van het beleid werken, enerzijds ambtenaren die het beleid uitvoeren en anderzijds zij die vanuit hun organisatie en kunstactiviteiten te maken krijgen met het beleid. Dit creëert een spanningsveld, een dialectiek die - weliswaar omgekeerd dan die bij de mecenasen - de begrippen continuïteit en innovatie tegenover elkaar plaatst. De politiek streeft naar een zekere dynamiek en veel activiteit in het kunstenlandschap, daar waar de organisaties werken op een trager ritme en met het oog op innovatie naar meer initiatiefruin te streven. Er zijn al heel veel activiteiten van voldoende kwaliteit maar de zorg voor de infrastructuur kan wellicht beter.

Twee tendensen moet men in overweging nemen in deze discussie: de erkenning van de diversiteit van het veld wat een gediversifieerd beleid veronderstelt en het toenemend belang van het lokaal. Er is ook een dubbel gevoel in de houding van de culturele sector ten aanzien van het beleid in Vlaanderen met name dat er veel verwacht wordt van de overheid maar dat er tegelijkertijd, ondanks de interesse, niet voldoende betrokkenheid is. Dit geeft veel ruis in de communicatie tussen de overheid en de sector.

Vlaanderen kent inderdaad een zeer divers kunstenlandschap met onderscheiden vormen van organisaties, met heel uiteenlopende functies en vormen van subsidiering. Ondanks dit werkt het kunstenlandschap echter zeer efficiënt en heeft Vlaanderen met minder middelen dan de ons omringende landen/steden het steeds zeer goed gedaan. We zitten nu echter wel op het maximum van onze efficiëntie. De grootste zorg is dat er weinig toekomstvisie is, in het bijzonder op de erfenis van de 19de eeuw. De toekomstvisie op de musea is een discussie die nog niet eens begonnen is.

De eerste minister die sinds jaren veel belang hechtte aan cultuur was Patrick Dewael. Hij heeft ervoor gezorgd dat cultuur een belangrijkere positie kreeg in de politiek met meer middelen en meer kansen. Sindsdien is er een positieve continuïteit maar men dient alert te zijn voor de toekomst. Frisse ontwikkelingen doen zich altijd voor in hoogconjunctuur. Nu staan veel budgetten onder druk en heerst een sterk conservatieve reflex in de politiek. De innovatieve kracht wordt kleiner.

Je voelt nu in de sector een groeiende angst, er is een algemene consensus dat het middenveld te groot is en de kosten te hoog zijn. Er zijn wel enkele trends die anticiperen op deze situatie: er worden gesprekken opgestart tot samenwerking en fusies; er is een nieuw kunstendecreet op til. Ervaring leert dat er wél nog steeds ruimte is om scherper te denken, innovatie is immers iets nieuws doen op een nieuwe manier (ook bedrijfsorganisatorisch).

De twee factoren die bepalend zijn geweest in het ondergesneeuwd geraken van de sector zijn de professionalisering en de democratisering van de kunsten. De professionalisering in de kunstensector heeft geleid tot een grotere efficiëntie die helaas nu voor een zwaar beslag en onbetaalbaarheid heeft gezorgd. Maar dit geldt evenzeer voor andere sectoren. De democratisering heeft kunst toegankelijk gemaakt voor iedereen, kunst moet vandaag veel zichtbaarder zijn zodat iedereen zich betrokken voelt.

De grote kracht van het kunstendecreet erin bestaat dat men een kader heeft gecreëerd voor een bottum-up mechanisme, maar dat dit tegelijk zijn zwakte is in tijden van crisis. Dit maakt dat de instroom van nieuwe organisaties en kleinere kunsttakken zeer moeilijk verloopt. Er zal dan ook een top-down beleid en meer ondersteuning nodig zijn om de diverse schakeringen in het veld te behouden. Bij deze top-down benadering zijn wel vraagtekens te plaatsen omdat men eerder voorstander kan zijn van een overheid die flexibel inspeelt op nieuwe ontwikkelingen zoals de innovaties in de communicatiesector, software, animatie ed.

In dit kader kan gedacht worden aan een aantal intenties van het beleid om nieuwe impulsen te creëren: kapitaalverschaffing (door banken) in plaats van subsidies, microdotaties (Cultuurinvest), en in het bijzonder projectsubsidies. Het probleem bij deze laatste is echter een gebrek aan professionele context van de jonge kunstenaar waardoor dus extra ondersteuning zal vereist zijn.

Uit de evaluatie van Cultuurinvest is echter een gebrekkige werking gebleken. Nochtans komt dit instrumentarium tegemoet aan de sector om publieke middelen uit te breiden, al maakt het de overheid in dit geval moeilijk te bepalen wat wel en wat niet gesubsidieerd wordt. Een meersporenbeleid (inclusief subsidiebeleid) zal nodig zijn om alle sectoren efficiënter te bespelen.

Tegen 2017 worden heel wat bevoegdheden en middelen overgeheveld naar de lokale besturen. Dit betekent dat meer dan 500 verenigingen en amateurcentra in Vlaanderen die door de provincies werden ondersteund en maatschappelijk gezien zeer belangrijk zijn hun ondersteuning verliezen. Het is onduidelijk wat er lokaal gezien zal overblijven voor hen en wij moeten een boodschap geven aan het beleid hieromtrent (toespitsen op stedelijk beleid).

Problematisch is dat het discours over kunsten veelal gevoerd is in termen die geïnspireerd worden door een (neo-liberale) economie (zoals kunstproducten en cultureel ondernemerschap), die niet eigen zijn aan de sector en waarin kunst en cultuur worden meegetrokken. Innovatie is niet een term die uit de kunstensector komt, wel uit de

politiek. Het is belangrijk om binnen de kunstwereld te denken en te spreken in een eigen vocabularium.

Wat zijn nu de belangrijkste bouwstenen om tot duurzaamheid te komen?

Een belangrijk aspect is dat we moeilijk kunnen spreken over dé overheid of hét Vlaams cultuurbeleid omdat de grote decentraliseringsbeweging zijn effect heeft op het kunstenlandschap. Wat houdt het geheel samen? De uitdaging voor het erfgoedveld (waartoe ook de musea behoren) is het heruitdenken van het decreet, met oog voor inspiratie en bredere referentiekaders zoals de Unesco-conventie over culturele diversiteit. Het huidige beleid dat is opgebouwd vanuit het sectoraal denken vergt een aanpassing naar een transversaal beleid, mét aandacht voor de plaats van de kunstenaar hierin. Een breed cultuurbeleid moet verder aandacht hebben voor de artistieke culturele mogelijkheden. Diversiteit is daarbij een zeer belangrijke factor en zou moeten gestimuleerd worden door het beleid.

Humus en welwillendheid zijn twee belangrijke factoren die noodzakelijk zijn om de creativiteit van de kunstenaar te ontluiken, een kans te geven. We mogen de toekomst niet hypothekeren door te denken dat we de toekomst kunnen voorspellen.

Als we kunst en innovatie willen bekijken op lange termijn dienen we een soort transporteerbare erfenis te consolideren. Het huidige beleid wil te veel productiviteit, er blijft geen marge meer over. Hetzelfde geldt voor de kennisproductie. Men dient juist zuurstof en ruimte te geven aan nieuwe initiatieven. De inbedding van kunsten in de samenleving is essentieel en kunst kritiek is hier een belangrijk onderdeel van. Een gevormd publiek is bijvoorbeeld veel belangrijker dan het aantal bezoekers. De inbedding in de tijd is hierbij een tweede aspect. Kunstenaars hebben respons nodig uit de maatschappij. Zowel het beleid als het onderwijs staat hier momenteel zeer zwak.

De diversiteit van de instellingen (zowel grote als kleine) is een vereiste voor duurzaamheid op voorwaarde dat zij een eigen beleid kunnen voeren en hen geen externe logica wordt opgedrongen. De logica van kwaliteit zegt dat citroenen doen groeien belangrijker is dan citroenen uitpersen!

Kunstonderwijs is een belangrijke factor om de cultuurparticipatie te bevorderen.

Vlaanderen kent een zeer groot netwerk van culturele huizen die veel doen met weinig middelen. Dit gaat echter ten koste van jong talent. Een alternatief parallel circuit toegankelijk maken zal de kunstenaars meer vrijheid laten om hun ding te doen.

Drie bedreigingen voor de duurzaamheid zijn de bevoegdheden van de verschillende beleidsniveaus, de afhankelijkheid van de conjunctuur (deze trachten te doorbreken door een meersporenbeleid (leren van good practices in andere sectoren bv. tax shelters) en activatie van slapende maatregelen), en de maatschappelijke verantwoordelijkheid van gesubsidieerden (moet tot uiting komen in excellentie en internationale uitstraling). De overheid kan een belangrijke rol spelen in het bevorderen van de visibiliteit van de individuele kunstenaar en het stimuleren van de internationalisering.

Punten van aandacht voor het congres:

- Rekening houden met de huidige politieke agenda en ontwikkelingen zoals het rapport over alternatieve/aanvullende financiering in de kunstensector dat verwacht wordt eind september + de nota over transversaliteit.
- Gelijkberechtiging van alle sectoren in de verdeling van publieke gelden.
- Verbetering van de beeldvorming inzake kunsten en kunstenaar onder meer door kunsteducatie.
- Betere organisatie van de sector zelf, meer samenwerking en coördinatie. De media wachten ook op signalen en concrete voorstellen uit de cultuursector.

4. Debat: Afnemers en bemiddelaars van kunst

Deelnemers:

- Michel Buylen, beeldend kunstenaar, lid KVAB
- Siegfried De Buck, juweelontwerper, lid KVAB
- Joost Declercq, Museum Dhondt-Dhaenens
- Franky Devos, BUDA
- Hans De Wolf, VUB
- Catherine de Zegher, MSK Gent, lid KVAB
- Willem Elias, VUB, lid KVAB
- Cees Hamelink, Universiteit Amsterdam, denker
- Francis Maes, UGent, lid KVAB
- Maximiliaan Martens, UGent, lid KVAB
- Serge Platel, Festival van Vlaanderen
- Lucien Posman, componist, lid KVAB
- Marc Ruyters, publicist, lid KVAB
- Annick Schramme, UA, lid stuurgroep K&G
- Manfred Sellinck, KMSKA
- Filip Verneert, MuziekMozaiek
- Bart Verschaffel, UGent, lid KVAB

De houdbaarheid van kunst staat op ons programma vanuit een principiële akkoord uit de samenleving dat de kunsten belangrijk zijn en dienen te blijven bestaan. Eén van de vijanden is het populisme (de vraag om onmiddellijke bevestiging) d.w.z. niet de populaire cultuur, maar eerder het afdwingen bij een groot publiek dat kunst zinnig is door op een eenvoudige manier op hun smaak in te spelen. Het juiste publiek is daarbij niet van belang, wel zoveel mogelijk publiek. We leven in een maatschappij die alles kwantificeert en daartegen zouden de kunsten beschermd moeten worden.

De vraag is of de culturele instellingen van ons land niet iets kunnen leren uit de mechanismen die de professionelen (die o.m. Tomorrowland produceren) uit de meer populaire/recreatieve sector hanteren? De kunstensector kan en moet ook zeker leren uit deze professionaliteit willen we publiek behouden. Belangrijk is ook zich te hoeden voor het creëren van te grote tegenstellingen tussen amateurs en professionelen en trachten te zorgen voor een continuïteit waar beide een evenwaardige plaats kunnen bekleden.

Er is ook veel kennis bij het publiek zelf waar we uit kunnen leren. Dit zou de betrokkenheid en participatie van het publiek in de kunsten alleen maar ten goede komen. Het publiek is inderdaad niet langer passief maar een 'active agent'.

Het publiek interpreteert kunst en maakt kunst. De musea kunnen de publiekscennis uitbouwen door educatie.

De essentie is om te vertrekken vanuit de kunstenaars en wat zij te bieden hebben en niet vanuit een streven naar het bereiken van een maximaal publiek. Hét publiek bestaat immers niet en het juiste publiek verandert constant in functie van de wisseling van projecten.

De ervaring leert wel dat een positieve evolutie aan de gang is inzake het publiek. In alle culturen hoog/laag is het publiek groeiende mede dankzij het toegenomen aanbod. De bemiddelaars worden echter eerder afgeremd door de overheid in plaats van te worden gestimuleerd.

Evenementiële versus lange duurzame kunstbeleving

Er is een spanningsveld tussen de evenementiële korte duur kunstbeleving en de kunstbeleving van langere duur. Deze laatste hanteert een trager tijdsritme met aandacht voor de opbouw van het geheugen, de vaste collectie, het platform voor de kunstenaar, gericht op een gespecialiseerd publiek die een lange termijn interesse heeft. Bepaalde activiteiten en instellingen (SMAK, dans, ...) die in tijden van hoogconjunctuur opleefden, worden nu onvoldoende opgevangen en dreigen te verdwijnen. Duurzaamheid heeft daarom ook te maken met de opdracht die een bepaalde instelling heeft en de zichtbaarheid hiervan.

De indeling 'of' evenementieel 'of' lange duur, 'of' populisme 'of' inhoudelijk en kwalitatief is niet zo eenvoudig. Vaak is het een 'en-en' verhaal en is het een samenhang van beide. Evenementiële tentoonstellingen kunnen ook een belangrijke inhoudelijke diepgang hebben. Ook de overheid speelt hier op in. In het kunstendecreet staan een vijftal functies waaruit de sector kan kiezen (ontwikkeling, participatie, ...). De sector dient nu voluit te gaan voor de functie ontwikkeling. Er is een serieuze inhaalmanoeuvre nodig bij de musea om zich aan te passen aan de 21ste eeuw. Men denkt hierbij aan fundraising, digitalisering en dergelijke meer. Inzake publiekswerving, relatiebeheer, netwerking kan men leren uit de recreatieve sector. En verder dient men scherpe keuzes te maken, en kiezen is verliezen. Sectoren moeten bekijken wat de sector is, wat de sector wil en wat de sector kan.

Versnipperd kunstenlandschap

Een groot probleem is dat de kunstwereld een geglobaliseerd, geïnternationaliseerd gebeuren is en dat Vlaanderen daar met haar gedecentraliseerd beleid geen antwoord op heeft. We hebben een rijk maar ongecoördineerd kunstenlandschap. Er is geen enkele plek waar we een mooi overzicht krijgen van de Belgische kunst sinds de laatste honderd jaar, geen overzichtsstudies van de laatste 50 jaar, geen tijdschriften ...

Deze versnippering heeft een nadeel maar evenzeer een voordeel. Vanaf het productieproces tot aan de top hebben we een zeer goede structuur en een basis die maakt dat er een goede productiviteit en doorstroming is in alle takken van de kunsten. We treden echter niet voldoende als eenheid internationaal naar buiten.

Er is bezorgdheid bij leden uit de Jonge Academie dat het tegenwoordig toch vrij moeilijk is om als jonge kunstenaar een forum te krijgen. Er zijn te weinig mogelijkheden voor jonge kunstenaars om tentoon te stellen en op te treden.

Versnippering is ook aanwezig in de muziekwereld, al is daar vooral de uniformiteit vaak het grootste probleem (telkens dezelfde groepen op grote podia).

Samenwerking is noodzakelijk maar zonder dat dit van bovenaf opgelegd wordt. Er moeten keuzes gemaakt worden maar men moet vrijgelaten worden als instelling.

Beeldvorming en identiteit

Een ander problematisch aspect is de beeldvorming en identiteit op alle artistieke domeinen. We moeten ons eigen cultureel erfgoed beter in de verf zetten. De werkelijkheid is vaak veel rijker dan we zelf afficheren. Opinieleiders zijn te negatief, ondanks de grote aandacht en waarde die aan onze kunsten in het buitenland gehecht wordt. Het kwalitatief aanbod van Vlaamse muziek is top maar we moeten meer in onszelf gaan geloven en dat vraagt de vorming van een culturele identiteit. Het is een oude Vlaamse reflex dat we liever klagen. De educatie van het publiek moet beter en daarin kunnen de media een rol spelen.

Instellingen opereren snel dat zij te weinig middelen krijgen om aan imagebuilding en promotie te besteden maar er zijn ook andere manieren waarvan wij kunnen leren. Nieuwe vormen van samenwerking met projectmiddelen (pop-ups) doen zich reeds voor in de kunstencentra. Zonder veel middelen en door gebruik te maken van de sociale media kan dit, ... want conventionele media hebben hier geen aandacht meer voor. Dit is te danken aan het beleid van enkele hoofdredacteuren in kwaliteitsmedia die lifestyle belangrijker vonden dan cultuur want lifestyle gaat uit naar een groter, jonger, minder elitair publiek. Aangezien de media fors gesteund worden door de overheid, draagt zij hierin een zekere verantwoordelijkheid.

Voedingsbodem

Een item dat in de vorige debatten reeds ter sprake kwam is de creatie van een voedingsbodem voor aankomend talent. Jonge artiesten hebben een uitdaging nodig om te kunnen groeien. In deze is gebrek aan aandacht hiervoor nefast voor de sector. Dit doet zich in het bijzonder voor in de muzieksector. In de beeldende kunsten is dit minder aan de orde, er wordt juist zeer veel gedaan voor jonge hedendaagse kunstenaars. Hoewel de overheid naar aanleiding van het nieuwe kunstendecreet, zich in deze sector evenzeer aan het terugtrekken is waardoor alles naar de privé sector dreigt te gaan. De overheid moet deze herverdelende functie behouden en extra aandacht besteden aan de kleinere instellingen. Meer kleinschalige projecten/initiatieven moeten een kans krijgen zodat jonge kunstenaars zich kunnen ontwikkelen.

Wat verwachten de bemiddelaars van de overheid?

Men is voorstander van een mixed economy, van een overheid die een rol heeft in combinatie met andere structuren. Een creatieve omgang met de markt is hier een vereiste en oog hebben voor aanvullende variabelen, transversaal werken stimuleren. De schotten tussen media, economische wereld, wetenschappelijk onderzoek en kunsteducatie zouden moeten weggewerkt worden.

Minder taxaties en meer fiscale stimuli in de kunstensector zodat het voor de privémarkt interessanter wordt om te investeren.

Het huidige beleid kan beter door een langzamer en meer continu beleid te voeren naar de kunstenaar zelf toe. De laatste jaren is te veel aandacht uitgegaan naar een besteding van het bestaande.

Een overheid die denkt vanuit volgend ecosysteem: educatie → productie → ontwikkeling → verspreiding.

Geen rendementsstreven propageren maar juist meer mogelijkheden creëren voor de kleinere podia, kleinschalige initiatieven steunen om continuïteit te bewerkstelligen.

Nadenken over een nieuw instrument voor culturele diplomatie want kunst is een internationaal spel. We moeten klaar zijn voor de globalisering van de toekomst.

De overheid dient een verschil te maken tussen cultuurbeleid (betekenissen) en kunstbeleid (kritische reflectie die noodzakelijk is in democratie, in het Westers redelijk denken).

De overheid moet garanderen dat kunst aanwezig is en haar verantwoordelijkheid opnemen voor de kunst die er is (d.m.z. de bescherming van het cultureel erfgoed).

Punten van aandacht voor het congres:

- Populisme en populaire cultuur.
- Het kunstendecreet en de ontwikkeling van het kunstenlandschap.
- De versnippering in sectoren van het kunstenlandschap.
- De noodzaak van fiscale stimuli.
- Meer mogelijkheden voor kleinschalige initiatieven.
- Onderscheid cultuurbeleid en kunstbeleid.
- Globalisering van het kunstbeleid.

Congres Denkersprogramma

Vrijdag 25 september 2015

Kunst en Geld

NAAR EEN DUURZAAM KUNSTENLANDSCHAP

25 september 2015

Paleis der Academiën, Brussel
Auditorium Albert II

De Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten organiseert dit congres in het kader van haar **Denkersprogramma Kunst & Geld**, een initiatief van de Klasse van de Kunsten. Het congres is niet zozeer een zoektocht naar de mechanismen die schuilgaan achter de prijsvorming rond topwerken en de drijfveren van de koper. Wel buigt het zich over het wezen zelf van de kunstbeleving en de instandhouding van de kunstsector in Vlaanderen. Het thema van het congres luidt dan ook heel toepasselijk **Naar een duurzaam kunstenlandschap**.

Het congres is het resultaat van het Denkersprogramma dat de KVAB samen met de Vlaamse overheid in de steigers heeft gezet en waarbij eminente buitenlandse denkers samen met leden van de Academie maatschappelijk relevante thema's onder de loep nemen en daarover aanbevelingen formuleren die voor het beleid nuttig kunnen zijn.

Voor het Denkersprogramma Kunst en Geld is de Nederlandse professor Cees Hamelink als denker aangetrokken. Hij is emeritus hoogleraar Internationale Communicatie aan de Universiteit Amsterdam en doceerde aan de Vrije Universiteit Amsterdam Religie, Media en Cultuur. De thema's die hij samen met de KVAB heeft uitgediept hebben te maken met auteursrechten, het Vlaamse cultuurbeleid, het kunstenaarsstatuut, kunsteducatie, de media- en communicatieproblematiek. Cees Hamelink zelf plaatst op het eind van het congres het duurzaam kunstbeleid in zijn internationale dimensie.

Een tweede congres waarbij de relatie tussen **Kunst en Stad** aan de orde zal komen, vindt plaats op zaterdag **21 november 2015**. Wat kunnen de steden in de toekomst betekenen voor de kunsten en omgekeerd. Verleden, heden en toekomstperspectieven zullen hierbij belicht worden.

Meer info en registratie voor 21 november 2015:
www.kvab.be/denkersprogramma/projecten-kunst-geld.aspx

Programma

10:00-12:30   **Voorzitter: Cees Hamelink**

Inleiding

Cees Hamelink, Denker in het Denkersprogramma Kunst & Geld,
UAmsterdam

Auteursrechten in de personenbelasting

Bruno Peeters, UAntwerpen
Respondent: **Carlo van Baelen**, Vlaams Fonds voor de Letteren

Naar een paradigma shift in het Vlaamse cultuurbeleid

Annick Schramme, UAntwerpen
Respondent: **Hans Mommaas**, Tilburg Universiteit

Kunstenloopbanen en het kunstenaarsstatuut

Dirk de Wit en **Nikol Wellens**, Kunstenpunt

12:30 – 14:00   **Lunch**

14:00 – 16:30   **Voorzitter: Maximiliaan Martens**

Kunsteducatie duurt het langst

Willem Elias, VUB
Respondent: **Kris Rutten**, UGent

Rol en verantwoordelijkheid van de media inzake productie en spreiding van kunst en cultuur

Katia Segers, Vrije Universiteit Brussel
Respondent: **Bart Verschaffel**, UGent

De internationale dimensie van een duurzaam nationaal beleid

Cees Hamelink, Denker in het Denkersprogramma Kunst & Geld,
UAmsterdam

Slot

Cees Hamelink

Deelnemerslijst

André	Baert	CultuurContaCt
Herman	Baeten	Musica
Tamara	Beheydt	Galerie van der Mieden
Johan	Beke	Festival van Vlaanderen/Gent - B'Rock
Bert	Beyens	RITCS - GEECT - CILECT
Michel	Buylen	KVAB
Anne-Marie	Cabus-Steens	
Dorien	Campforts	Rasa kunsteducatie
Cathy	Cardon	Kunst in Huis
Frank JMA	Castelyns	LUCA - Brussel
Kaat	Celis	Sluiterijd
Greet	Claes	VAF
Paul	Corthouts	vzw Overleg Kunstenorganisaties
Roland	Coryn	KVAB
Siegfried	De Buck	KVAB
Peter	de Cupere	PXL MAD & UHasselt
Rita	De Graeve	UAntwerpen
Marc	De Mey	KVAB
Els	De Meyer	Kunstenloket vzw
André	De Wilde	
Dirk	De Wit	Kunstenpunt
Christine	Debaene	Departement CJSM
Ugo	Dehaes	kwaad bloed vzw
Luc	Delrue	M Museum Leuven
Dirk	Derom	Samenwerkingsplatform DKO Brussel
Miguel D	Desnerck	media
Geert	Driessen	Z33
Inez	Dua	KVAB
Freddy	Dumortier	KVAB
Willem	Elias	Vrije Universiteit Brussel
Sofie	Haesaerts	Beeldend kunstenaar
Cees	Hamelink	Denker KVAB, UAmsterdam
Jan	Hautekiet	Alumni Letteren Leuven
Peter	Hermans	ArtEZ, Cito
Inge	Huskens	Vrije universiteit Amsterdam
Paul	Huvenne	UA - KUL - KMSKA
Gianni	Isella	Reclamebureau - freelance illustrator
Stefan	Jakiela	House Crying Yellow Tears
Pieter	Jennes	Extra City Kunsthal
Ilse	Joliet	Kaaitheater
Mich	Jonckheere	Jeugd en Muziek - Actueel denken
Etienne	Keller	

Sofie	Lattré	Nucleo vzw
Ingrid	Leys	Departement Onderwijs en Vorming
Francis	Maes	Universiteit Gent
Marc	Maes	UGent
Maximiliaan	Martens	UGent
pieter	meurs	Vrije Universiteit Brussel
Hippolyte Kilol	Mimbu	Université Catholique du Congo
Hans	Mommaas	Tilburg Universiteit
Vital	Muylaert	GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
Marie-Thérèse	Nolf	
Myriam	Parrein	Parrein Trading
Mario	Parrot	
Isabelle	Pateer	zelfstandig fotograaf - kunstenaar
Bruno	Peeters	UAntwerpen
Gaëtan	Poelman	Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media
Paul	Poelmans	GALM vzw
Lucien	Posman	KVAB
Kirsten	Raeymaekers	Koninklijk Conservatorium Brussel
Jean-Pierre	Rammant	LUCA School of Arts
Iris	Raspoet	KASK & Conservatorium, School of Arts Gent
Katrien	Reist	Jubilee vzw
Kris	Rutten	UGent
Marc	Ruyters	HART magazine
Sharon	Schepens	Vlaams Parlement
Eline	Schoeters	Universiteit Hasselt
Annick	Schramme	UAntwerpen
Carole	Schuermans	Kunstencentrum
Katia	Segers	Vrije Universiteit Brussel
Alain	Smets	
Pauli	Snoeks	Snoeks Kunst & COmmunicatie
Greet	Stappaerts	Middelheimmuseum Antwerpen
Francis	Strauven	KVAB
Joke	Teugels	
Katrien	Thienpont	Vlaamse overheid
Jan	Timmermans	Kunstenloket vzw
Paul	Troch	BRS: adviesraad
Eric	Ubben	Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Antwerpen AP Hogeschool
Carlo	Van Baelen	Vlaams Fonds voor de Letteren
Philippe	Van Damme	NICC
Veerle	Van de Meuter	Provinciebestuur Oost-Vlaanderen
Ronald	Van de Sompel	Werkgroep VGC

Aloïs	Van de Voorde	VLAST
Huguette	Van de Woestyne	Vanagt
Michael	Van den Eynde	pxl Hasselt
Joannes	Van Heddegem	LUCA School of Arts
Elisa	Van Houte	Vermeeylenfonds
Luc	Van Hove	KVAB
Jan	Van Landeghem	KVAB
Jens	Van Lathem	
Annouk	Van Moorsel	Koninklijk Conservatorium Antwerpen
Anne	van Oppen	Z33, huis voor actuele kunst
Géry	van Outryve d'Ydewalle	KVAB
Tobias	Van Royen	Kunstenloket vzw
Astrid	Van Steen	UGent
Thierry	Vancrombrugge	FOD Justitie
Nastasia	Vanderperren	PACKED vzw
Els	Vanheusden	VUB, postgraduaat connoisseurship
Willy	Vanolst	Europees parlement
Nancy	Vansielegheem	LUCA
Ruddy	Verbinnen	Universitaire Associatie Brussel
Frederik	Vergaert	Lokaal 01
Filip	Verneert	Muziekmozaïek Folk & Jazz
Didier	Verriest	Argus
Marianne	Verriest	Argus
Bart	Verschaffel	UGent
Nikol	Wellens	Kunstenpunt
Jacques	Willems	KVAB

**Vlaamse
overheid**

Congres Denkersprogramma

Zaterdag 27 februari 2016

Kunst en Stad

Kunst en Stad

**Wat betekenen steden voor de kunsten?
Wat betekenen de kunsten voor steden?
Een blik op verleden, heden en toekomst!**

27 februari 2016

Paleis der Academiën, Brussel
Auditorium Albert II

Congres Denkersprogramma: Kunst en Stad

Het Congres Kunst en Stad is een organisatie die kadert binnen het Denkersprogramma Kunst & Geld op initiatief van de Klasse van de Kunsten van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Het Denkersprogramma dat de KVAB samen met de Vlaamse overheid in de steigers heeft gezet nodigt eminente buitenlandse denkers uit om samen met leden van de Academie maatschappelijk relevante thema's onder de loep te nemen en daarover aanbevelingen te formuleren die voor het beleid nuttig kunnen zijn.

Onder leiding van Denker Professor Cees Hamelink, emeritus hoogleraar Internationale Communicatie aan de universiteit Amsterdam en hoogleraar Media, Religie en Cultuur aan de VU Amsterdam, wordt vandaag bekeken hoe de relatie tussen de steden en de kunsten de afgelopen eeuw, decennia is gegroeid en welke vormen die zal aannemen tegen 2050. Lezingen worden gegeven door Sven Gatz (Vlaams Minister van Cultuur, Media, Jeugd en Brussel), Koenraad Jonckheere (UGent, Jonge Academie) en Sas van Rouveroy van Nieuwaal (Kabinetschef Algemeen Beleid Vlaamse Regering). Daarnaast zal men trachten een scenario uit te tekenen dat de toekomstige verhoudingen schetst tussen de stad en de kunst.

De architectuur, de musea, de operahuizen, de concertgebouwen, de toneelhuizen en de openbare ruimte bieden de stad een meerwaarde. Hoe organiseer je tegen 2050 de interactie tussen oud en nieuw? Voor culturele instellingen is de stad de thuisbasis en de wereld het speelveld. Hoe gaat het urbane kunstbeleid met deze evolutie om?

Debatteer mee op **#kunstenstad**

Meer informatie over dit programma vind je op www.kvab.be/denkersprogramma/projecten-kunst-geld.aspx

Programma

10:00 – 12:30   **Voorzitter: Siegfried De Buck**

Verwelkoming

Cees Hamelink, Denker in het Denkersprogramma Kunst & Geld,
UAmsterdam

Opening door de Minister

Sven Gatz, Vlaams minister van Cultuur, Media, Jeugd en Brussel

Kunst & Stad in cultuurhistorisch perspectief

Koenraad Jonckheere, UGent, lid Jonge Academie

De hedendaagse situatie van steden als trekkers op cultureel gebied

Sas van Rouveroj van Nieuwaal, Kabinetschef Algemeen Beleid,
Vlaamse Regering

12:30 – 14:00   **Lunch**

14:00 – 16:30   **Voorzitter: Maximiliaan Martens**

Voorstelling toekomstscenario's voor Kunst & Stad

Uitgewerkt door: **Katelijne De Corte**, **Ugo Dehaes**, **Frederik De Wilde**,
Pieter Martens, **Noël Salazar**, **Karel Van Haesebrouck** (leden van de
Jonge Academie); **Maximiliaan Martens**, **Lucien Posman**, **Anne-Mie Van
Kerckhoven**, **Siegfried De Buck**, **Bart Verschaffel** (leden KVAB),
Erik Mannens, **Michiel Dehaene**, **Lionel Devlieger** (externe experts).

Slot en aanbevelingen door Cees Hamelink

Aansluitend receptie opgeluisterd door het Bourgondisch Combo

Deelnemerslijst

Baert	André	CultuurContaCt
Baes	Paul	EU
Ballois	Hanne	KULeuven
Batens	Katrien	Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen
Beeckman	Jean	KVAB
Beke	Johan	Festival van Vlaanderen/Gent en B'Rock
Bergmans	Anna	KVAB
Blanchart	Micheline	Pensionnée
Bobeck	Peter	Art Nilvo
Bocken	Hubert	KVAB
Bongers	Evert	
Boons	Pieter	HEIMAT / Middelheimmuseum
Borchert	Till-Holger	Musea Brugge/ Triënnale Brugge
Brepoels	Fortuné	FORMA
Bulto	Olivier	K city
Cans	Nelly	
Carteus	Marc	
Clauwers	Arlette	Korei vzw
Clercx	Chantal	KMSK Brussel/ Art in equilibrium/Korei
Coryn	Roland	KVAB
Dambryne	Johan	Het Rijksarchief van België
Davidts	Bénédicte	Kunstliefhebber
De Bock	Ingrid	
De Buck	Isolde	Zebrastraat
De Buck	Siegfried	KVAB
De Clippel	Christophe	Producent Fitch+Switch; projectontwikkelaar
De Coninck	Jan	Architect Kunstenaar
De Corte	Katelijne	Jonge Academie
De Decker	Walter	
De Graeve	Rita	Universiteit Antwerpen TEW
De Meerleer	Anja	
De Munck	Marieke	WMWW
De Pauw	Wim	VUB
De Rouck	Lieven	
De Schrijver	Machteld	KU Leuven
De Wilde	Frederik	JA, GOld1 [locks]
de Zegher	Catherine	Museum voor Schone Kunsten Gent
Debrabandere	Frans	Kon.Comm.Top.Dial
Decamp	Thibaut	
Dehaene	Michiel	UGent
Demeester	Bieke	De Spil
Devlieger	Lionel	

Dewilde	Michel	Stad Brugge/Cultuurcentrum Brugge
Dhooge	Laure	De Witte Raaf
Dierickx	Arthur	TOER.GIDS
Driessen	Geert	Z33
Dua	Inez	KVAB
Dumortier	Freddy	KVAB
Duvivier	Luc Victor	D. E. I.
Everaert	Petra	Student Lerarenopleiding
Flamée	Michel	
Foulon	Jo	Academie Regio Tienen
Gatz	Sven	Vlaams minister Cultuur, Media, Jeugd en Brussel
Geers	Elise	E juwelier
Goossens	Anja	consulting
Grassi	Elvira	European Commission
Grignard	Patrick	Press Federation
Hamelink	Cees	Denker KVAB
Hautekiet	Jan	KU Leuven
Heijink	Emma	Vrije Universiteit Brussel
Huyse	Tine	Koninklijk Museum voor Midden-Afrika
Jaime	Cecilia	Cecilia Jaime Gallery, Gent
Jonckheere	Mich	Jeugd en Muziek/Actueel Denken en Leven
Jonckheere	Koenraad	UGent
Jonckheere	Liliane	
Joye	Sofie	Kunstenpunt
Klerkx	Niels	CIAP vzw / Kunsthumaniora Hasselt
Korteweg	Simon	
Laforce	Moo	vzw Leren Ondernemen Leuven
Lambertyn	Valerie	Gemeentebestuur Stekene
Lammar	Tijs	Lamart
Lammertyn	Kristien	Arteveldehogeschool
Landuyt	Renaat	
Laporte	André	KVAB
Lattré	Sofie	Nucleo vzw
Lejeune	Martine	Faculty of Arts and Philosophy Ghent University
Leroy	Josiane	VUB
Libeer	Jo	Biennale Interieur
Lubs	Marie T.	ARPNs
Lukoff	Mijntje	LKFF Art & Sculpture Projects
Maertens	Marc	Mobull Art Packers and Shippers
Maes	Marc	Boco Arts Brussel
Malfroid	Cedric	
Martens	Pieter	Jonge Academie

Martens	Maximiliaan	KVAB
Mathieu	Patrick J	
Mathijs	Wil	Elementrik Films
Mathijs	Partner Wil	
Meertens	Carla	Kunstenaar
Meesen	Micheline	
Meurant	Magda	
Moreels	Emmanuel	
Nolf	Marie-Thérèse	ZS
Parrein	Myriam	Parrein Trading
Parrot	Mario	Europese Commissie
Pateer	Isabelle	Studio Isabelle Pateer
Peeters	Willy	Beeldhouwer
Piu	Piero	Gemeentebestuur Grimbergen
Plasschaert	Bart	Stadsbestuur Oostende
Pleysier	Bob	
Poelmans	Paul	D.ART vzw
Posman	Lucien	Hogeschool Gent
Ratinckx	Elie	VRWI
Rimoux	Céline	AmuseeVous
Rogiest	Luc	Cecilia Jaime Gallery, Gent
Rosiers	Luc	
Ruyters	Marc	KVAB
Sainz	Alejandro	RAAM Kortrijk
Salazar	Noël	KU Leuven, Jonge Academie
Sas	Johny	FORMA CONSULTING
Saveniers	Stijn	Volksopera
Schepens	Marie Paule	
Schramme	Annick	UA, Antwerp Management School
Sneijers	Marianne	KUNSTWERK†
Sneyers	Raymond	GBB
Snoeks	Pauli	Snoeks Kunst & Communicatie
Soete	Ann	N-VA
Sollie	Jo	Cultuurcentrum Strombeek
Steenhouwer	Glenn	Brussels parlement
Struyf	Tuur	Stad Leuven
Swaelens	Frans	DAVIDSFONDS
Swings	Mathias	Lamart
Symoens	Hilde	KVAB
Tourguieva	Alla	
Trivulzio	Patrizia	European Commission
Uytterhoeven	Michel	

Valgaeren	PJ	Stadstriënnale Hasselt
Van de Sompel	Ronald	Werkgroep VGC
Van den Borre	Flo	
Van den Bussche	Sofie	Freelance ArtCommunication
Van Dyck	Anne-Marie	Flanders Investment & Trade
Van Elslande	Julie	
Van Haesebrouck	Karel	ULB, Jonge Academie
Van Hove	Luc	Luca School of Arts, conservatorium A'pen, KVAB
Van Kerchove	Thierry	
Van Kerckhoven	Anne-Mie	Kunstenaar, KASK Gent, KVAB
van Outryve d'Ydewalle	Géry	Leuven / KVAB
Van Rompuy	Annie	avr systems
van Rouveroij	Sas	Kabinetschef Algemeen Beleid, Vlaamse Reg.
van Zuijlen	Danielle	Pilootproject Tondelier vzw
Vanagt	Huguette	
Vandebril	Alex	Orans vzw
Vanolst	Willy	Europees parlement
Vanseveren	Wim	deBuren
Vermeersch	Els	
Verschaffel	Bart	UGent, KVAB
Verschueren	Joris	Koninklijk conservatorium Brussel
Vetters	Kaat	Villanella
Wets Maarten	Frederick	Student Ruimtelijke Kunsten
Wildemeersch	Danny	KUL
Wissaert	Roland	KVAB
Wolters	Valérie	Kunstenfestivaldesarts
Wouters	René	KUL
Wynendaele	Beatrijs	

Met steun van:

**Vlaamse
overheid**

